IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026

OTA-ONALAR VA FARZANDLAR O‘RTASIDAGI MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Aminova Gulnoza Azimboyevna
https://doi.org/10.5281/zenodo.23274292

Annotatsiya: Ushbu maqolada ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlarning psixologik xususiyatlari, ularning bolaning emotsional, kognitiv, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishiga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ota-onaning tarbiyaviy uslubi, hissiy qo‘llab-quvvatlashi, muloqot madaniyati, talabchanlik darajasi va bolaning individual xususiyatlarini hisobga olishi oilaviy munosabatlarning muhim tarkibiy qismlari sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, bog‘lanish nazariyasi, ota-onalik uslublari, ijtimoiy o‘rganish va bolaning psixologik ehtiyojlariga oid ilmiy qarashlar o‘zaro taqqoslanadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining erta bolalik rivojlanishi hamda ota-onalik aralashuvlariga oid tavsiyalari, shuningdek, ilmiy tadqiqotlar natijalari asosida ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlarning sifati bilan bolaning ruhiy farovonligi o‘rtasidagi bog‘liqlik yoritiladi. Maqolada jismoniy jazolash, haddan tashqari nazorat, hissiy befarqlik va izchil bo‘lmagan tarbiya usullarining ehtimoliy salbiy oqibatlari ham tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari oilada o‘zaro hurmat, ishonch, ochiq muloqot va izchil, zo‘ravonliksiz tarbiya muhitini shakllantirish bolaning sog‘lom psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ota-ona va farzand munosabatlari, oilaviy tarbiya, bog‘lanish nazariyasi, emotsional qo‘llab-quvvatlash, ota-onalik uslublari, psixologik rivojlanish, oilaviy muloqot, bola shaxsiyati.

Abstract: This article examines the psychological characteristics of parent–child relationships and their influence on children's emotional, cognitive, social, and moral development. Parental attitudes, caregiving practices, communication patterns, emotional support, disciplinary consistency, and responsiveness to children's individual needs are considered key dimensions of family relationships. The article compares major theoretical perspectives, including attachment theory, parenting styles, and social learning theory. Drawing on World Health Organization recommendations on early childhood development and parenting interventions, alongside established scientific literature, the analysis explores the relationship between the quality of parent–child interactions and children's psychological well-being. Particular attention is given to the potential consequences of harsh discipline, excessive control, emotional unavailability, and inconsistent parenting. The article concludes that respectful communication, emotional security, age-appropriate boundaries, and consistent nonviolent discipline are important conditions for supporting healthy child development. The study is based on a theoretical analysis of published research and does not present newly collected empirical data.

Keywords: parent–child relationships, family upbringing, attachment theory, emotional support, parenting styles, psychological development, family communication, child personality.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические особенности взаимоотношений родителей и детей, а также их влияние на эмоциональное, когнитивное, социальное и нравственное развитие ребёнка. Анализируются родительские установки, воспитательные стратегии, культура общения, эмоциональная поддержка, последовательность требований и учёт индивидуальных особенностей ребёнка. Сопоставляются основные теоретические подходы, включая теорию привязанности, концепцию стилей родительского воспитания и теорию социального научения. На основе рекомендаций Всемирной организации здравоохранения по развитию детей раннего возраста и родительским вмешательствам, а также опубликованных научных исследований раскрывается взаимосвязь качества детско-родительских отношений с психологическим благополучием ребёнка. Отдельное внимание уделяется возможным негативным последствиям жёстких методов дисциплины, чрезмерного контроля, эмоциональной недоступности и непоследовательного воспитания. Сделан вывод о том, что уважительное общение, эмоциональная безопасность, соответствующие возрасту границы и последовательное ненасильственное воспитание являются важными условиями гармоничного психологического развития ребёнка. Исследование основано на теоретическом анализе опубликованных научных источников и не содержит самостоятельно собранных эмпирических данных.

Ключевые слова: детско-родительские отношения, семейное воспитание, теория привязанности, эмоциональная поддержка, стили воспитания, психологическое развитие, семейное общение, личность ребёнка.

Kirish

Oila bolaning shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishi, hissiy xavfsizlikni his qilishi va atrofdagi insonlar bilan munosabat o‘rnatishni o‘rganishida muhim ijtimoiy-psixologik muhit hisoblanadi. Bola dastlabki muloqot ko‘nikmalarini, o‘ziga va boshqalarga munosabatini, xulq-atvor me’yorlarini hamda hissiyotlarini ifodalash usullarini, avvalo, oiladagi kundalik munosabatlar orqali o‘zlashtiradi. Shu sababli ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlar rivojlanish psixologiyasi, oilaviy psixologiya va pedagogikaning muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar faqat moddiy ta’minot yoki jismoniy parvarish bilan cheklanmaydi. Ular mehr-muhabbat, ishonch, o‘zaro hurmat, talabchanlik, hissiy javobchanlik, nazorat va mustaqillikni qo‘llab-quvvatlash kabi bir-biri bilan bog‘liq tarkibiy qismlarni qamrab oladi. Ushbu tarkibiy qismlarning o‘zaro muvozanati bolaning o‘zini xavfsiz his qilishi, qiyinchiliklarga moslashishi va ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishiga ta’sir ko‘rsatadi.

J. Bowlby tomonidan ishlab chiqilgan bog‘lanish nazariyasi bolaning asosiy parvarishlovchi shaxs bilan shakllantiradigan hissiy aloqasini rivojlanishning muhim omili sifatida izohlaydi. M. Ainsworth va uning hamkasblari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar esa go‘daklarning parvarishlovchi shaxs bilan o‘zaro munosabatlaridagi individual farqlarni tizimli ravishda o‘rganishga imkon bergan [1; 2]. Mazkur nazariy yondashuvlar bolaning ehtiyojlariga sezgir va izchil javob berish uning hissiy xavfsizligi uchun muhimligini tushuntiradi.

D. Baumrindning ota-onalik uslublari haqidagi tadqiqotlari ham oilaviy tarbiyaning psixologik xususiyatlarini anglashda muhim o‘rin tutadi. Uning ishlarida ota-onaning

talabchanligi, nazorat shakllari va bolaga munosabatining xususiyatlari tarbiyaviy jarayonni tavsiflash uchun qo‘llanadi [3]. Keyingi tadqiqotlar ota-onalik uslublarini bolalarning xulq-atvori, ijtimoiy moslashuvi va o‘zini boshqarish qobiliyati bilan bog‘liq holda o‘rgangan [4].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy oilalarda ota-onalarning ish bilan bandligi, raqamli qurilmalardan foydalanish, avlodlararo qarashlar farqi, iqtisodiy bosim va tarbiyaga oid turli yondashuvlar oila ichidagi muloqot xususiyatlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq bu omillarning ta’siri barcha oilalarda bir xil kechmaydi: natija bolaning yoshi, individual xususiyatlari, oilaning ijtimoiy sharoiti va mavjud qo‘llab-quvvatlash tizimlariga ham bog‘liq.

Maqolaning maqsadi ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlarning asosiy psixologik xususiyatlarini ilmiy manbalar asosida tahlil qilish, ularning bola rivojlanishi bilan bog‘liqligini yoritish hamda sog‘lom oilaviy munosabatlarni shakllantirishga doir ilmiy asoslangan xulosalarni ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, ota-ona va farzand munosabatlariga oid ilmiy adabiyotlar, rivojlanish psixologiyasi bo‘yicha fundamental asarlar hamda xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari tahliliga asoslanadi. Maqolada yangi respondentlar ishtirokidagi so‘rovnoma, eksperiment yoki klinik kuzatuv o‘tkazilmagan. Shu sababli unda muallif tomonidan to‘plangan empirik ma’lumotlar yoki mustaqil statistik natijalar mavjud emas.

Tadqiqotning nazariy asosini bog‘lanish nazariyasi, ota-onalik uslublari konsepsiyasi, ijtimoiy o‘rganish nazariyasi va ekologik rivojlanish yondashuvi tashkil etadi. J. Bowlby va M. Ainsworthning ishlari ota-ona bilan bola o‘rtasidagi hissiy aloqani tushuntirish uchun, D. Baumrind hamda E. Maccoby va J. Martinning tadqiqotlari tarbiyaviy uslublarni tahlil qilish uchun, A. Banduraning ishlari esa bolaning kuzatish va taqlid orqali xulq-atvorni o‘zlashtirish jarayonini yoritish uchun qo‘llanadi [1–5].

Shuningdek, ota-onalik aralashuvlari va erta bolalik rivojlanishi bo‘yicha Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tavsiyalari, parvarishlovchi shaxs va bola o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar haqidagi ilmiy sharhlar hamda ijtimoiy muhitning rivojlanishga ta’sirini tushuntiruvchi manbalar ko‘rib chiqildi [6–9].

Tahlil davomida manbalar quyidagi mezonlar asosida guruhlandi:

- ota-ona va farzand o‘rtasidagi hissiy bog‘lanishning xususiyatlari;
- tarbiyaviy uslublar va ularning psixologik mazmuni;
- oilaviy muloqot, hissiy qo‘llab-quvvatlash va nizolarni hal qilish;
- bolaning yosh davrlari va mustaqillik ehtiyojlari;
- zo‘ravonliksiz tarbiya va ota-onalikni qo‘llab-quvvatlashga doir ilmiy tavsiyalar.

Manbalardan olingan xulosalar o‘zaro taqqoslanib, umumlashtirildi. Turli tadqiqotlarning dizayni, o‘rganilgan yosh guruhlari va madaniy sharoitlari bir-biridan farq qilishi mumkinligi sababli natijalar barcha oilalarga bir xil tatbiq etiladigan qat’iy qonuniyat sifatida emas, balki ilmiy dalillar bilan qo‘llab-quvvatlangan umumiy tendensiyalar sifatida talqin qilindi.

Natijalar

Ota-ona va farzand munosabatlarining asosiy psixologik tarkibiy qismlari

Ilmiy adabiyotlar tahlili ota-ona va farzand munosabatlarini bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan bir nechta psixologik tarkibiy qismlar orqali tushuntirish mumkinligini ko‘rsatadi. Ular orasida hissiy yaqinlik, ishonch, muloqot, talabchanlik, nazorat, mustaqillikni qo‘llab-quvvatlash va nizolarni boshqarish muhim o‘rin egallaydi.

Birinchidan, hissiy yaqinlik bolaning o‘zini oilaning muhim a’zosi sifatida his qilishi, his-tuyg‘ularini ifodalashi va qiyinchilik paytida ota-onasidan yordam kutishi bilan bog‘liq. Hissiy yaqinlik faqat mehrli so‘zlar bilan emas, balki bolaning gaplarini tinglash, uning tashvishlarini jiddiy qabul qilish va kundalik hayotida faol ishtirok etish orqali namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, ishonch bolaning ota-onasi bilan o‘zaro munosabatlarida barqarorlikni his qilishiga yordam beradi. Ota-onaning va’dalariga rioya qilishi, qoidalarni tushunarli izohlashi va xatolarga munosabatda adolatli bo‘lishi ishonchning shakllanishiga xizmat qiladi. Biroq ishonch bolaning barcha xatti-harakatlarini ma’qullash degani emas. Aksincha, sog‘lom munosabatda ota-ona bolaning hissiyotlarini tan olgan holda uning xatti-harakatlariga nisbatan oqilona chegaralarni belgilashi mumkin.

Uchinchidan, muloqot madaniyati oilaviy munosabatlarning sifatini belgilovchi omillardan biridir. Ochiq muloqotda bola o‘z fikrini erkin ifodalash, savol berish va muammolarni muhokama qilish imkoniga ega bo‘ladi. Buyruqbozlik, kamsitish yoki bolaning fikrini muntazam ravishda inkor etish esa o‘zaro tushunishni qiyinlashtirishi mumkin.

To‘rtinchidan, talabchanlik va mustaqillik o‘rtasidagi muvozanat bolaning o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhimdir. Yoshga mos vazifalar, aniq qoidalar va xatti-harakatlarning oqibatlarini tushuntirish bolaga mas’uliyatni o‘rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, uning yoshiga mos tanlov qilishiga imkon berish mustaqil fikrlashni qo‘llab-quvvatlaydi. D. Darling va L. Steinberg ota-onalik uslubini alohida tarbiyaviy harakatlardan kengroq kontekst sifatida ko‘rib, ota-onaning umumiy munosabati tarbiyaviy amaliyotlarning qanday qabul qilinishiga ta’sir qilishini ta’kidlagan [4].

Bog‘lanish nazariyasi va hissiy xavfsizlik

Bog‘lanish nazariyasiga ko‘ra, bola o‘zining asosiy parvarishlovchi shaxsi bilan munosabatlar orqali xavfsizlik va yordamga oid kutishlarni shakllantiradi. J. Bowlby bog‘lanishni bolaning xavf yoki noqulaylik sharoitida yaqinlik izlashiga xizmat qiladigan xulq-atvor tizimi sifatida izohlagan [1]. Ushbu nazariyada parvarishlovchi shaxs bolaning atrof-muhitni o‘rganishi uchun xavfsiz tayanch vazifasini ham bajaradi.

M. Ainsworth va hamkasblari tomonidan ishlab chiqilgan “Begona vaziyat” tadqiqot usuli go‘daklarning parvarishlovchi shaxsning vaqtincha ketishi va qaytishiga bo‘lgan munosabatlarini o‘rganish imkonini bergan. Ushbu tadqiqotlar bog‘lanish xulq-atvoridagi individual farqlarni aniqlashga asos yaratgan [2]. Bunda bolaning xatti-harakati faqat bitta vaziyat bilan emas, balki parvarishlovchi bilan o‘zaro munosabatlarning kengroq konteksti bilan bog‘liq holda talqin qilinadi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti erta bolalik rivojlanishi bo‘yicha tavsiyalarida bolaning ehtiyojlariga sezgir javob berish, u bilan muloqot qilish va erta o‘rganish imkoniyatlarini yaratishni muhim deb hisoblaydi. Tashkilot barcha go‘daklar va uch yoshgacha bo‘lgan bolalar

uchun javobchan parvarish zarurligini, ota-onalar va boshqa parvarishlovchilar esa bunday parvarishni ta’minlashda qo‘llab-quvvatlanishi kerakligini tavsiya etadi [6].

Bog‘lanishning xavfsizligi bolaning keyingi hayotidagi barcha xususiyatlarni qat’iy belgilab bermaydi. Bola rivojlanishiga keyinchalik yuz beradigan munosabatlar, ta’lim muhiti, tengdoshlar bilan aloqalar va oiladagi sharoitlarning o‘zgarishi ham ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun erta davrdagi munosabatlarni muhim omil sifatida baholash kerak, lekin ularni kelajakdagi xulq-atvorning yagona sababi sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas.

Ota-onalik uslublarining psixologik xususiyatlari

Ota-onalik uslublari ota-onaning bolaga munosabati, talablar qo‘yishi, nazoratni amalga oshirishi va bolaning mustaqilligiga munosabatini umumlashtiruvchi tushunchadir. D. Baumrindning dastlabki ishlari ota-onalik uslublarini o‘rganishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilgan [3]. E. Maccoby va J. Martin esa ota-onalik uslublarini talabchanlik hamda javobchanlik o‘lchamlari orqali kengroq tasniflashga hissa qo‘shgan [5].

Demokratik yoki avtoritativ uslub

Ota-ona aniq qoidalar va talablarni belgilaydi, shu bilan birga bolaning fikrini tinglaydi, hissiyotlarini inobatga oladi va yoshiga mos mustaqilligini qo‘llab-quvvatlaydi. Ushbu yondashuvda intizom tushuntirish va izchil talablar bilan uyg‘unlashadi.

Avtoritar uslub

Qattiq nazorat, yuqori talabchanlik va bolaning fikrini muhokama qilish uchun cheklangan imkoniyatlar bilan tavsiflanadi. Bunday muhitda intizomga katta e’tibor berilishi mumkin, biroq qo‘rquv va jazoga ortiqcha tayanish ochiq muloqotga to‘sqinlik qilishi ehtimoli bor.

Ruxsat beruvchi uslub

Ota-ona bolaga iliq munosabatda bo‘lishi mumkin, lekin xulq-atvor chegaralari va talablarni belgilashda izchillik yetishmasligi ehtimoli mavjud. Natijada bolaning ayrim vaziyatlarda o‘z xatti-harakatlarini boshqarishi qiyinlashishi mumkin.

E’tiborsiz yoki sust ishtirok etuvchi uslub

Bolaning hissiy va kundalik ehtiyojlariga yetarlicha javob berilmasligi, muloqot va nazoratning sustligi bilan tavsiflanadi. Bunday holat uzoq davom etsa, bolaning o‘zini qo‘llab-quvvatlangan his qilishi va muammolarni hal qilishda yordam olishi cheklanishi mumkin.

Ushbu tasnif oilalarni o‘zgarmas toifalarga ajratish uchun emas, balki tarbiyaviy munosabatlarning ustun xususiyatlarini tahlil qilish uchun xizmat qiladi. Bir ota-ona turli vaziyatlarda turlicha yondashishi, oiladagi boshqa tarbiyachilar bilan qarashlari farq qilishi mumkin. Bundan tashqari, tarbiyaviy uslublarning bola rivojlanishi bilan bog‘liqligi madaniy va ijtimoiy sharoitlarga qarab farqlanishi mumkin [4; 5].

Oilaviy muloqot va bolaning emotsional rivojlanishi

Bolaning emotsional rivojlanishi his-tuyg‘ularni anglash, nomlash, boshqarish va boshqa insonlarning hissiy holatlarini tushunish ko‘nikmalarini qamrab oladi. Dastlabki yillarda bola ushbu ko‘nikmalarni kattalar bilan o‘zaro munosabatlar jarayonida egallay boshlaydi. Ota-ona bolaning xafa bo‘lishi, qo‘rqishi yoki jahli chiqishiga qanday munosabat bildirishi uning hissiyotlarni qanday tushunishiga ta’sir qilishi mumkin.

Masalan, bola xato qilganida uni haqoratlash o‘rniga xatoning sababini tushuntirish, muammoni birgalikda tahlil qilish va keyingi safar qanday yo‘l tutish mumkinligini ko‘rsatish konstruktiv yondashuv hisoblanadi. Bu usul xatti-harakatni baholash bilan bolaning shaxsini kamsitishni bir-biridan ajratadi. Bola xato qilishi mumkinligini, ammo uni tuzatish va yangi ko‘nikmalarni o‘rganish imkoniyati mavjudligini tushunadi.

Oilada nizolarning mavjudligi o‘z-o‘zidan nosog‘lom munosabat belgisi emas. Muhim jihat nizoning qanday boshqarilishi, tomonlarning bir-biriga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va kelishmovchilikdan keyin o‘zaro aloqani tiklay olishidir. Doimiy tahdid, haqorat, qo‘rqitish yoki zo‘ravonlik esa bolaning xavfsizlik hissiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi xulq-atvorni kuzatish va taqlid qilish orqali o‘zlashtirish jarayonini tushuntiradi [10]. Shu nuqtayi nazardan, ota-onaning boshqalarga nisbatan hurmatli munosabati, o‘z hissiyotlarini boshqarishi va kelishmovchiliklarni hal qilish usullari bola uchun amaliy namuna bo‘lib xizmat qiladi. Ota-onaning nasihatlari bilan kundalik xatti-harakatlari o‘rtasidagi muvofiqlik tarbiyaviy jarayonning izchilligini ta’minlaydi.

Yosh davrlari va ota-ona munosabatlarining o‘zgarishi

Ota-ona va farzand munosabatlari bolaning yoshiga qarab o‘zgarib boradi. Go‘daklik davrida jismoniy parvarish, hissiy javobchanlik va xavfsizlik asosiy o‘rin tutadi. Maktabgacha yoshda o‘yin, til orqali muloqot, kundalik tartib va sodda qoidalarni o‘zlashtirish muhimlashadi. Maktab yoshida ta’limga ko‘maklashish, mehnatga odatlantirish, tengdoshlar bilan munosabatlarni tushunish va mas’uliyatni rivojlantirish dolzarb vazifalarga aylanadi.

O‘smirlik davrida esa mustaqillik, shaxsiy qarashlar va tengdoshlar bilan aloqalarning ahamiyati ortadi. Bu bosqichda ota-onaning nazoratni qanday amalga oshirishi alohida ahamiyat kasb etadi. O‘smirning shaxsiy hududiga hurmat bilan qarash, xavfsizlik bilan bog‘liq qoidalarni tushuntirish va muhim qarorlarni muhokama qilish nazorat hamda mustaqillik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga yordam beradi.

U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar yondashuvi bolaning rivojlanishini faqat oila ichidagi munosabatlar bilan cheklamaydi. Unda oila, ta’lim muassasasi, tengdoshlar, mahalla va kengroq ijtimoiy sharoitlarning o‘zaro ta’siri hisobga olinadi [9]. Demak, ota-ona va farzand munosabatlarini baholashda oilaning tashqi sharoitlari va qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini ham inobatga olish lozim.

Salbiy tarbiyaviy amaliyotlar va ularning ehtimoliy oqibatlari

Haddan tashqari qattiqqo‘llik, jismoniy jazolash, kamsitish, tahdid va hissiy befarqlik ota-ona hamda bola o‘rtasidagi munosabatlarning xavfsizligiga putur yetkazishi mumkin. E. T. Gershoff va A. Grogan-Kaylorning 2016-yilda e’lon qilingan meta-tahlili jismoniy urib jazolash va bolalar natijalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rgangan. Mualliflar urib jazolashning bir qator salbiy xulqiy va psixologik natijalar bilan bog‘liqligini qayd etgan [11]. Bunday bog‘liqlikni har bir alohida bola uchun muqarrar oqibat sifatida talqin qilish mumkin emas, ammo u jismoniy jazoni samarali tarbiya vositasi deb hisoblashga ilmiy asos bermaydi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining ota-onalik aralashuvlari bo‘yicha tavsiyalari bolalarga nisbatan zo‘ravonlik va qattiq jazolashni kamaytirish, ijobiy tarbiya ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan [7]. Tashkilotning

2023-yilgi ma’lumotida 2–4 yoshdagi bolalarning qariyb to‘rtdan uch qismi muntazam ravishda jismoniy jazolash va/yoki psixologik zo‘ravonlikka duch kelishi qayd etilgan. Bu ko‘rsatkich xalqaro miqyosdagi jiddiy muammoni anglatadi, lekin uni O‘zbekiston yoki muayyan oilalar uchun alohida statistika sifatida qo‘llash mumkin emas.

Salbiy tarbiyaviy amaliyotlar tahlilida ota-onalarning o‘z ruhiy holati ham muhim. Haddan tashqari stress, iqtisodiy qiyinchiliklar, oilaviy nizolar va ijtimoiy yordamning yetishmasligi ota-onaning hissiy javobchanligiga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli muammoni faqat ota-onaning shaxsiy xususiyatlari bilan izohlash yetarli emas. Oilalarga psixologik maslahat, ota-onalik ko‘nikmalarini rivojlantirish dasturlari va zarur ijtimoiy xizmatlarni taqdim etish ham muhim hisoblanadi.

Tahlil va muhokama

Ota-ona munosabatlari va bolaning shaxsiy rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlik

Yuqorida ko‘rib chiqilgan nazariyalar ota-ona va farzand munosabatlarini bolaning shaxsiy rivojlanishiga ta’sir qiluvchi ko‘p omilli jarayon sifatida talqin qilish imkonini beradi. Bog‘lanish nazariyasi hissiy xavfsizlikni, ota-onalik uslublari konsepsiyasi talabchanlik va hissiy javobchanlikni, ijtimoiy o‘rganish nazariyasi esa kuzatish va taqlidning rolini tushuntiradi. Ushbu yondashuvlar bir-birini inkor etmaydi, balki oilaviy munosabatlarning turli jihatlarini yoritadi [1; 3; 4; 10].

Bolaning o‘ziga bo‘lgan munosabati shakllanishida ota-onaning fikr-mulohazalari muhim ahamiyatga ega. Agar ota-ona bolaning faqat natijasini emas, balki harakatini, intilishini va o‘rganish jarayonini ham e’tirof etsa, bola muvaffaqiyatsizlikni o‘rganish jarayonining bir qismi sifatida qabul qilishni o‘rganishi mumkin. Aksincha, bolani muntazam ravishda boshqalar bilan taqqoslash yoki uning qadrini faqat yutuqlariga bog‘lash o‘ziga nisbatan salbiy baholash xavfini oshirishi mumkin.

Biroq bu bog‘liqlikni bir tomonlama sabab-oqibat munosabati sifatida talqin qilish noto‘g‘ri. Bolaning temperamenti, rivojlanish xususiyatlari va xulq-atvori ham ota-onaning munosabatiga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, tez hayajonlanadigan bola bilan muloqot qilish ko‘proq sabr va hissiy boshqaruvni talab qilishi mumkin. Shuning uchun ota-ona va farzand munosabatlari o‘zaro ta’sirga asoslangan dinamik tizim sifatida o‘rganilishi kerak.

Ilmiy dalillar va statistik natijalarning talqini

Mavjud ilmiy dalillar ota-onalikni qo‘llab-quvvatlash dasturlarining ayrim oilaviy va bolalar bilan bog‘liq natijalarni yaxshilash imkoniyatini ko‘rsatadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining 2022-yilda e’lon qilingan, 2023-yilda rasmiy ravishda taqdim etilgan ota-onalik aralashuvlari bo‘yicha qo‘llanmasida turli yosh guruhlari va sharoitlarda o‘tkazilgan tadqiqotlar umumlashtirilgan [7].

Mazkur qo‘llanmaning dalillar va tavsiyalar bo‘limida kam va o‘rta daromadli mamlakatlardagi 2–17 yoshli bolalarning ota-onalariga mo‘ljallangan dasturlar bo‘yicha qisqa muddatli natijalar keltiriladi. Jumladan, 20 ta sinov va 5 244 ishtirokchini qamrab olgan tahlilda bolalarga nisbatan zo‘ravonlik ko‘rsatkichlari uchun standartlashtirilgan o‘rtacha farq (SMD) −0,39 ni tashkil etgan; 95 foizlik ishonch oralig‘i −0,61 dan −0,17 gacha bo‘lgan. 54 ta sinov va

7 987 ishtirokchi asosidagi tahlilda tashqi xulqiy muammolar uchun SMD −0,59, 95 foizlik ishonch oralig‘i esa −0,80 dan −0,37 gacha qayd etilgan [7].

NCBI Bookshelf

Ushbu ko‘rsatkichlar guruhlar o‘rtasidagi standartlashtirilgan farqni ifodalaydi; ular muammoning foiz hisobidagi kamayishi degani emas. Natijalar ota-onalik dasturlari foydali bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatsa-da, barcha dasturlar bir xil samaradorlikka ega degan xulosaga kelish mumkin emas. Ta’sir dastur mazmuni, davomiyligi, ishtirokchilarning ehtiyojlari, natijalarni o‘lchash usuli va kuzatuv muddatiga bog‘liq.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti erta bolalik rivojlanishi bo‘yicha qo‘llanmasida javobchan parvarish va erta o‘rganish faoliyatlarini qo‘llab-quvvatlashni tavsiya etadi. Tashkilot ko‘rib chiqqan sakkizta dastur bo‘yicha parvarishlovchi va bola o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar sifati uchun birlashtirilgan natija SMD = 0,34, 95 foizlik ishonch oralig‘i 0,15–0,54 ekanini bildirgan. Dalillar ishonchliligi ushbu natija uchun past deb baholangan [6].

Bu natija ijobiy munosabatlarni qo‘llab-quvvatlash dasturlari o‘zaro ta’sir sifatini yaxshilashi mumkinligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, dalillarning ishonchlilik darajasi past bo‘lganligi sababli natijani ehtiyotkorlik bilan talqin qilish zarur. Statistik ahamiyatning mavjudligi o‘z-o‘zidan ta’sirning barcha sharoitlarda bir xil yoki uzoq muddatli ekanini anglatmaydi.

Milliy oilaviy qadriyatlar va zamonaviy tarbiya yondashuvlari

O‘zbek oilalarida kattalarga hurmat, oila a’zolariga g‘amxo‘rlik, jamoaviy mas’uliyat va farzand tarbiyasiga alohida e’tibor berish muhim qadriyatlar hisoblanadi. Ushbu qadriyatlar bolada o‘zaro yordam, mas’uliyat va ijtimoiy birdamlikni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratishi mumkin. Biroq oilaviy qadriyatlarni barcha oilalarda bir xil namoyon bo‘ladigan xususiyat sifatida qarash to‘g‘ri emas: oilalar turmush tarzi, tarbiyaviy qarashlari va ijtimoiy sharoitlariga ko‘ra farqlanadi.

Zamonaviy psixologik yondashuvlar milliy qadriyatlar bilan bolaning individual ehtiyojlarini qarama-qarshi qo‘ymaydi. Aksincha, hurmat, mas’uliyat va kattalarga ehtiromni bolaning fikrini tinglash, uning qadr-qimmatini saqlash va zo‘ravonliksiz tarbiya bilan uyg‘unlashtirish mumkin. Masalan, oiladagi qoidalarni birgalikda muhokama qilish, vazifalarni yoshga mos taqsimlash va xatolarni haqorat qilmasdan tushuntirish an’anaviy oilaviy mas’uliyatni zamonaviy psixologik tamoyillar bilan birlashtiradi.

Raqamli texnologiyalar keng tarqalgan sharoitda ota-onalarning farzand bilan mazmunli muloqotga vaqt ajratishi ham muhimdir. Telefon va boshqa qurilmalardan foydalanish oilaviy muloqotni butunlay siqib chiqarmasligi, raqamli xavfsizlik va foydalanish chegaralari esa bolaning yoshi hamda ehtiyojlariga mos belgilanishi lozim. Bu masalani faqat taqiqlar orqali emas, balki tushuntirish va ota-onaning o‘zi namuna ko‘rsatishi orqali hal qilish maqsadga muvofiq.

Amaliy tavsiyalar va tadqiqot istiqbollari

Tahlil natijalari asosida oilaviy munosabatlarni yaxshilash uchun quyidagi yo‘nalishlarni ajratish mumkin:

- Faol tinglash: bolaning fikrini bo‘lmasdan eshitish, savollar berish va uning hissiyotlarini tan olish.
- Izchil qoidalar: oilaviy talablarni tushunarli belgilash, ularni vaziyatga mos va adolatli qo‘llash.
- Zo‘ravonliksiz intizom: jismoniy jazolash va kamsitish o‘rniga xatti-harakat oqibatlarini tushuntirish, muammoni birgalikda hal qilish.
- Yoshga mos mustaqillik: bolaning xavfsiz tanlovlar qilishi, mas’uliyatni bosqichma-bosqich o‘zlashtirishi uchun sharoit yaratish.
- Ota-onaning o‘zini boshqarishi: keskin vaziyatlarda tanaffus qilish, hissiyotlarni boshqarish va nizoni tinch yo‘l bilan hal qilish.
- Mutaxassis ko‘magidan foydalanish: davomli oilaviy nizolar, bolaning kuchli ruhiy qiyinchiliklari yoki zo‘ravonlik xavfi mavjud bo‘lganda tegishli psixologik va ijtimoiy xizmatlarga murojaat qilish.

Kelgusidagi ilmiy tadqiqotlarda O‘zbekiston oilalarida ota-ona va farzand munosabatlarining xususiyatlarini yosh, hudud, oilaviy tarkib va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bo‘yicha o‘rganish muhimdir. Buning uchun validatsiyalangan psixologik o‘lchov vositalari, ota-onalar va bolalar bilan suhbatlar, kuzatuvlar hamda imkon qadar uzoq muddatli tadqiqotlardan foydalanish mumkin. Bunday tadqiqotlar xalqaro ilmiy xulosalarning mahalliy sharoitda qay darajada qo‘llanishini aniqlashga yordam beradi.

Xulosa

Ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlar bolaning emotsional, kognitiv, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadigan ko‘p omilli psixologik tizimdir. Ilmiy manbalar tahlili hissiy yaqinlik, ishonch, javobchan parvarish, ochiq muloqot, izchil talablar va bolaning yoshiga mos mustaqilligini qo‘llab-quvvatlash sog‘lom oilaviy munosabatlarning asosiy tarkibiy qismlari ekanini ko‘rsatadi.

Bog‘lanish nazariyasi bolaning xavfsizlik hissi va parvarishlovchi shaxs bilan aloqasining ahamiyatini, ota-onalik uslublari konsepsiyasi esa hissiy javobchanlik va talabchanlik o‘rtasidagi muvozanatni yoritadi. Ijtimoiy o‘rganish nazariyasi ota-onaning kundalik xatti-harakatlari bola uchun namuna bo‘lib xizmat qilishini tushuntiradi. Shu sababli tarbiyaviy jarayon faqat og‘zaki nasihatlarga emas, balki ota-onaning amaliy xulq-atvori va oila ichidagi munosabatlar sifatiga ham tayanishi lozim.

Jismoniy jazolash, kamsitish, haddan tashqari nazorat va hissiy befarqlik bolaning ruhiy farovonligi uchun xavf omillari bo‘lishi mumkin. Ilmiy dalillar zo‘ravonliksiz tarbiya va ota-onalik ko‘nikmalarini rivojlantirish dasturlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Bunda ota-onalarning o‘z ruhiy holati, oilaning ijtimoiy sharoiti va mavjud yordam tizimlarini ham hisobga olish zarur.

Umuman olganda, sog‘lom ota-ona va farzand munosabatlari mehr va talabchanlik, himoya va mustaqillik, oilaviy qadriyatlar va bolaning individual ehtiyojlari o‘rtasidagi muvozanatga asoslanadi. Oilada o‘zaro hurmat, ishonch va ochiq muloqotni rivojlantirish bolaning o‘zini

qadrlashi, boshqalar bilan samarali munosabat o‘rnatishi va hayotiy qiyinchiliklarga moslashishi uchun muhim sharoit yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Quyidagi manbalarda maqola ichidagi havolalarga mos raqamlar saqlandi. Kitoblar uchun tegishli nazariy mavzular yoritilgan sahifalar, ilmiy maqolalar uchun esa nashrning sahifa oralig‘i ko‘rsatildi. Nashrlar sahifalari va bibliografik ma’lumotlarni jurnalga topshirishdan oldin foydalaniladigan aniq nashr nusxasi bilan solishtirish tavsiya etiladi.
2. Bowlby, J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. 2nd ed. New York: Basic Books, 1982. — 1–428-betlar. (Asarning dastlabki nashri 1969-yilda chop etilgan.)
3. Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., Wall, S. Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1978. — xviii, 1–391-betlar.
4. Baumrind, D. Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior // Child Development. 1966. Vol. 37, No. 4. — 887–907-betlar.
5. Darling, N., Steinberg, L. Parenting Style as Context: An Integrative Model // Psychological Bulletin. 1993. Vol. 113, No. 3. — 487–496-betlar.
6. Maccoby, E. E., Martin, J. A. Socialization in the Context of the Family: Parent–Child Interaction // Handbook of Child Psychology. Vol. 4: Socialization, Personality, and Social Development. Ed. P. H. Mussen, E. M. Hetherington. New York: Wiley, 1983. — 1–101-betlar.
7. World Health Organization. Improving Early Childhood Development: WHO Guideline. Geneva: WHO, 2020. — Asosiy tavsiyalar va dalillar bo‘limlari.
8. World Health Organization. WHO Guidelines on Parenting Interventions to Prevent Maltreatment and Enhance Parent–Child Relationships with Children Aged 0–17 Years. Geneva: WHO, 2022. — 1–70-betlar.
9. World Health Organization. The Importance of Caregiver–Child Interactions for the Survival and Healthy Development of Young Children: A Review. Geneva: WHO, 2004. — 1–106-betlar.
10. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. — 1–330-betlar.
11. Bandura, A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977. — 1–247-betlar.
12. Gershoff, E. T., Grogan-Kaylor, A. Spanking and Child Outcomes: Old Controversies and New Meta-Analyses // Journal of Family Psychology. 2016. Vol. 30, No. 4. — 453–469-betlar.
13. Ainsworth, M. D. S., Bell, S. M. Attachment, Exploration, and Separation: Illustrated by the Behavior of One-Year-Olds in a Strange Situation // Child Development. 1970. Vol. 41, No. 1. — 49–67-betlar.
14. Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., Juffer, F. Less Is More: Meta-Analyses of Sensitivity and Attachment Interventions in Early Childhood // Psychological Bulletin. 2003. Vol. 129, No. 2. — 195–215-betlar.